

Парцик В. В.

**АВАНГАРДНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА ТРАНЗИТИВНОГО ТИПУ
СУСПІЛЬСТВА**

Дослідження присвячено вивченню компонентів транзитивного типу суспільства в українському авангардному мистецтві першої половини XX століття (на прикладі розвитку авангарду в Східній Україні). Автор констатує, що слобожанське суспільство характеризується транзитивною моделлю розвитку, швидкими трансформаційними тенденціями та постійними змінами. В ситуації транзитивності традиційний контекст розвитку усіх напрямків мистецтва нівелюється та створюються умови для розвитку та поширення авангардних тенденцій в мистецтві.

Ключові слова: транзитивність, авангард, Слобідська Україна, суспільство, мистецтво.

Исследование посвящено изучению компонентов транзитивного типа общества в украинском авангардном искусстве первой половины XX века (на примере развития авангарда в Восточной Украине). Утверждается, что слобожанское общество характеризуется транзитивной моделью развития, быстрыми трансформационными тенденциями и постоянными изменениями. В ситуации транзитивности традиционный контекст развития всех направлений искусства нивелируется и создаются условия для развития и распространения авангардных тенденций в искусстве.

Ключевые слова: транзитивность, авангард, Слободская Украина, общество, искусство.

This research is devoted to study components of transitive society type in Ukraine advance-guard art of the first part of 20 century (as an example of development of advance-guard in East Ukraine). In fact that suburban society have transitive model of development that characterized fast transformational tendency and constantly changing in its structure. Traditional context development of all plainly of art is leveled and conditions for development of advance-guard trends in art are creating.

Keywords: transitive, advance-guard, Slobodian Ukraine, society, art.

Актуальність. Початок XX століття в українській культурі став періодом розвитку, відкриттів та реформацій. Тому дослідники назвали цей етап культурною революцією або так званим культурним ренесансом, який Юрій Лавріненко, дослідник історії української культури, пізніше назвав «Розстріляним відродженням» [7, с. 55]. Поширення україномовних тенденцій створило для розвитку української культури такі умови, які вона не мала до цього часу на Східній Україні. Завдяки революції культурна діяльність була сповнена відчуттями новизни, звільненням від будь-яких обмежень та усталених традицій. Було єдине питання про те, в якому напрямку необхідно рухатися та розвивати українську культуру і на які взірці взагалі треба орієнтуватися. Новим центром мистецтва став Харків. Саме вплив

особливостей слобожанського суспільства та слобожанських зразків на авангард стає в центрі нашої дослідницької уваги та являє собою доволі актуальну культурологічну проблему, що заслуговує на всебічне дослідження.

Ступінь дослідження матеріалу. Значний внесок в осмислення культурних змін початку ХХ століття зробили поети-митці 1910 – 1920-х років, які одночасно й теоретизували авангард. Першим вагомим висловлюванням про авангард можна назвати статтю В. Жирмунського 1916 року. Велике значення мають і зараз праці його сучасників – В. Шкловського, Р. Якобсона, Б. Ейхенбаума. Теоретизували авангард і В. Маяковський, В. Набоков, Є. Зам'ятін. Останнім часом до теми авангарду також звернена низка досліджень, наприклад, О. Р. Ільницький [6], А. Біла [1], Ю. Н. Давидов [5] та ін.

Наукова новизна дослідження. Історіографія досліджень культурного розвитку ХХ століття в Україні та на Слобожанщині загалом є дуже різноманітною. Увесь масив культурологічних досліджень з цієї теми ми поділяємо за проблемно-хронологічним принципом, виділяючи певні етапи досліджень, що мають розбіжності в підходах, концепціях та оцінках найбільш актуальних питань. Проте наукова новизна нашої роботи полягає в виділенні нової точки зору розгляду українського суспільства та культури загалом початку ХХ століття в Східній Україні крізь призму саме авангарду.

Мета статті – дослідити елементи (компоненти) транзитивного типу суспільства в українському авангардному мистецтві першої половини ХХ століття (на прикладі розвитку авангарду в Східній Україні).

Транзитивним суспільством можемо назвати суспільство перехідне, тобто трансформаційне, те яке з легкістю сприймає будь-які новації та зміни та починає жити за такими взірцями. Транзитивному суспільству притаманний стан межовості, а отже, для нього характерна змішана неоднорідна структура [8, с. 122].

Ми з упевненістю можемо казати, що історія та культура Слобідської України має властивості транзитивності: у ній також достовірність розмита протилежними оцінками. Культурні та суспільні процеси Слобожанщини мають переважно динамічний характер, адже обумовлені відповідним типом розвитку суспільства та існуванням в культурному просторі мультикультурних тенденцій. Стосовно нашої концепції транзитивного суспільства, стан транзитивності зародився не десять років тому, а з часів формування Слобідської України, адже цьому сприяла ситуація мультикультуралізму, що склалася внаслідок заселення території Східної України представниками різних національностей (природній мультикультуралізм), які склали та обумовили культурне середовище Слобожанщини. Таку ситуацію умовно можна назвати природною, оскільки в XVII – XVIII століттях вона ще не отримала належного теоретичного обґрунтування. Слобожанське суспільство набуло статусу трансформаційного, адже територія була на перетині різних культурних шляхів, тому його етнічний склад (у зв'язку з постійною міграцією народів) змінювався: хтось залишався тут жити назавжди, хтось був тут лише проїздом, залишаючи свій слід у культурі.

Виходячи з нашого дослідження, ми можемо виділити такі транзитивні якості

Парцик В. В. **АВАНГАРДНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА ТРАНЗИТИВНОГО ТИПУ СУСПІЛЬСТВА**

слобожанського суспільства: мінливість, синтетичність, прийняття нового та незвичайного, плинність та тимчасовість і, нарешті, онтологічний статус як сакральних, так і ментальних змін. Отже, в ситуації помежності, мінливості та непостійності, в умовах відкритого типу розвитку суспільства культура та всі напрямки мистецтва не можуть розвиватись у традиційному контексті, нові впливи та течії постійно впливають на них. Зокрема, у такій ситуації розвиваються на поширюються авангардні напрямки мистецтва, що загалом було характерне для Харкова та Слобожанського регіону в цілому, і тому, виходячи з історичного контексту і аналізу фактів поширення авангардного мистецтва, ми можемо констатувати, що саме цей географічний простір став одним з осередків зародження та розвитку культури авангарду.

Отже, долаючи межі географії, письменники, митці та культурні діячі створили новий тип культурного простору, провідна та вирішальна роль у якому належала авангардним тенденціям, починаючи з географічної реалії, була побудована певна нова мистецька просторова метафізика.

Авангард – сукупна назва художніх тенденцій, для яких характерне програмне, виражене в полемічно-бойовій формі протиставлення себе минулим традиціям творчості та навколишнім соціальним стереотипам у цілому [5, с. 150]. Ці тенденції були спрямовані на радикальне перетворення людської свідомості засобами мистецтва, на естетичну революцію.

Сам термін «авангард» позначає сукупність новаторських, революційних, бунтарських рухів і напрямів у художній культурі ХХ століття. В цей період авангард став феноменом художньої культури та охопив усі її сторони і явища. Авангардні напрямки знаменували початок якісно нового перехідного періоду в художній культурі. Але при всій різноманітності явищ, що включаються в поняття авангарду, вони мають певні культурно-історичні коріння й основні характеристики. Тобто авангард є, перш за все, реакцією художньо-естетичної свідомості на глобальний перелом, що ще не зустрічався в історії людства, в культурно-цивілізаційних процесах.

До характерних і загальних рис більшості авангардних феноменів належать: їх експериментальний та новаторський характер; революційно-руйнівний відтінок відносно традиційного мистецтва і традиційних цінностей культури; різкий протест проти всього, що вважалось творцям й учасникам авангарду ретроградним, консервативним. У візуальних мистецтвах і літературі відбувається створення принципово нового у всьому; стираються межі між традиційними для новоєвропейської культури видами мистецтва; виникають тенденції до синтезу окремих мистецтв, їх взаємопроникнення, взаємозаміна [1, с. 230].

Авангардисти прагнули утвердити й абсолютизувати знайдені або винайдені ними самими форми, способи, прийоми художнього вираження. Мета і завдання мистецтва бачилися представникам різних напрямів авангарду найрізноманітнішими, аж до заперечення мистецтва як такого в його новоєвропейському розумінні.

Метою авангарду як напрямку мистецтва стає пізнання, але не механічне впізнання, повернення людині повноти існування – у цьому й полягає сутність

авангардної реформи мистецтва. Тобто відбувається реформування людини, суспільних та мистецьких установ.

Авангардизм – це закономірний етап, у якому виявляється руйнування цілого модерну. Авангардисти вказують на прихований у житті абсурд, у своїх творах виявляють його, комізують і спонукають у такий спосіб читача чи глядача відкинути його. Їх мета – зведення всього до гри, аби показати незначущість усіх тих цінностей й атрибутів, що видаються суспільству досить серйозними та важливими. Їхнє бачення і відтворення життя часто гротескове, цинічно-саркастичне (хоча, звичайно, це в більшості випадків маска, під якою ховається романтична, витончена, беззахисна душа) [9, с. 545].

Український авангард – явище унікальне, бо живилося не тільки загальноєвропейськими здобутками, але й породжувало національні різновиди. Це явище, яке формується в ситуації культурного зламу, культурних трансформацій, змін культурних тенденцій.

Враховуючи транзитивні якості слобожанського суспільства, ми можемо виділити основні характеристики авангардного напрямку мистецтва, яке сформувалось за даних умов: мінливість, синтез форми, новаторство, переосмислення національних елементів, поетика миттєвості, а не вічності, реформування людини, суспільних та мистецьких установ, абсурдність, поєднання у метафорах непоєднуваного.

Початок ХХ століття сповнений постійної просвітницької діяльності слобідської інтелігенції, національним прогресом, розвитком науки, доступністю техніки, книжок, подоланням неписьменності, універсальністю норми права та новим розумінням мистецтва, декларацією нових компонентів нового суспільства.

Авангардові напрямки в 1917 – на початку 30-х років ми можемо дослідити на матеріалах харківських виставок. Одним із найбільш поширених авангардних напрямків на місцевих харківських виставках був футуризм (кубофутуризм), що мав тут дореволюційні традиції і був представлений на виставках «Союзу семи» (1917 – 1918), «Художнього Цеху», «Союзу мистецтв» (1919) В. Д. Єрмиловим, М. І. Калмиківим, М. М. Міщенко, Мане Кацем, Б. В. Косаревим та ін. У 1920-х роках в Харкові зароджується панфутуризм (М. В. Семенко). В естетиці виставок футуристи пропагували принципи синтезу різних видів мистецтва, поєднання поетичних і наукових форм презентації творчості [6, с. 115]. Кожна нова авангардна течія відкриває свій аналітичний спосіб проникнення в сутність речей та явищ. Твори відбивають усю збентеженість, сум'яття й непорядкованість часу, пошуки нової точки духовної опори людини.

Загалом історію авангарду на Слобожанщині умовно можна поділити на два періоди – 1907 – 1914-й і 1914 – 1930-й. Попередні покоління інтелігенції вже були підготували злет української модерної культури того часу. Цьому сприяли й умови становлення власної державності УНР, українізація, піднесення освіти, створення Української академії наук 1919 року, яку очолив В. Вернадський, збереження університетського духу в реорганізованих освітніх закладах. Фактором піднесення культури було і прилучення до освіти і культури переважно етнічно української

Парцик В. В. **АВАНГАРДНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА ТРАНЗИТИВНОГО ТИПУ СУСПІЛЬСТВА**

селянської молоді. Державні діячі 1920-х років підтримували національну культуру – Шумський, Скрипник, не перешкоджали плюралізові періодики [2, с. 167].

На становлення авангарду в Україні мали вплив культурні зв'язки з Краковом, Мюнхеном, Парижем, де вчилися молоді українські митці. Представниками авангарду були професор Київського художнього інституту Олександр Богомазов (картини «Потяг», «Базар»), сценограф Олександра Екстер, представники течії кубофутуризму, Михайло Бойчук, Казимир Малевич, Хвостенко-Хвостов (живопис, сценографія), Д. Бурлюк, Анатоль Петрицький (портрет, натюрморт, сценографія). Під впливом свого часу авангардисти створювали також і комуністичні агітки (М. Бойчук, О. Екстер). М. Бойчук мав своїх послідовників 1920 – 1930-х років (В. Седлер, І. Падалка, М. Юнак, О. Павленко), які належать до напряму авангардного монументального конструктивізму. Український авангард у живописі вирізнявся колористичним багатством, елементами середньовічної ікони (зокрема символізм чергувань кутів і овалів) [6, с. 37].

Український авангард породжував феномени та явища, які були революційним для свого часу та для багатьох незрозумілими. Проте глибина їх творів відображала всю сутність української традиції та українського світосприйняття. Авангардний напрямок проявився в музиці, кіномистецтві, театрі й, звісно, у літературі, яка стала зразком виявлення авангардної реформи. І всі ці прояви породжувались в першій столиці нашої держави – у Харкові Авангард змінює уявлення щодо пріоритетних функцій мистецтва, і найбільш актуальними на той час стають когнітивна (пізнавальна), прогностична (моделювальна) та корегувальна функції. Авангард таким чином стає інструментом, засобом самовираження людини.

Отже, особливостями українського авангарду, з одного боку, є протест проти радянського тоталітарного суспільства, з другого боку, більшість митців підтримує загалом тоталітарні проекти цілковитого реформування суспільства. Третім аспектом українського авангарду є те, що звернення до гуманізму та найбільшої цінності людського життя характерне для найбільш вагомих постатей українського авангарду («Народний Малахій» М. Куліша, театр Л. Курбаса), хоча у футуристичному проекті М. Семенка, наприклад, вищими цінностями є диктатура пролетаріату та створення метамистецтва. Тобто ми фіксуємо суперечність між теорією та практикою українського авангарду – у теорії проголошувалось руйнування традиційних авторитетів заради нового гуманізму, а на практиці поділяється ідея соціальної заангажованості митця, мистецтва «на потреби дня», реалізації мистецьких утопій за рахунок життя «маленької» людини. І ця ситуація суперечності була обумовлена саме культурно-історичною ситуацією, у якій розвивався авангардний напрямок у мистецтві. Маючи революційну природу, авангард створив зовсім нове мистецтво, змінив не його засоби, а його предмет. Авангардний напрямок не лише призвів до радикальної реформації мистецтва. Його метою було не лише перетворення людської свідомості засобами мистецтва, але й перетворення суспільства взагалі.

Висновки. Зосередивши увагу на авангардному напрямку в мистецтві, який, на нашу думку, найвиразнішим чином проявився саме в Харкові, ми представили нову точку зору на розгляд українського суспільства початку ХХ століття крізь призму

саме авангарду. Авангард став проявом певної модерної ідеології, де досягнення новизни, урбаністичності, реалізації утопічних проєктів можливе часто завдяки реформуванням людини, суспільства та гуманістичних цінностей. На нашу думку, українське авангардне мистецтво стало каталізатором естетичної та суспільної свідомості першої половини ХХ століття, виявило як позитивні, так і негативні моменти транзитивності в українській культурі того часу, а також сприяло синтезу теоретичних та практичних здобутків слобожанського мистецтва та радянського українського мистецтва, що на той час тільки формувалось і потребувало міцної національної основи.

Перспективи дослідження. Матеріали та висновки нашого дослідження дають можливість розширити уявлення про особливості розвитку культури початку ХХ століття в Східній Україні. Результати дослідження можуть бути використані під час аналізу сучасної культурної та суспільної ситуації в нашому місті. Адже, на нашу думку, так званого «кінця авангарду» не існувало, тому що багато кращих його ідей, амбіцій та стратегій були відроджені, переосмислені та використані радикальними митцями кінця ХХ століття.

Література:

1. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки / А. Біла. – Донецьк, 2004. – 445 с.
2. Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція» / О. І. Борзенко. – Х., 2006. – 322 с.
3. Грицак Я. Нариси з історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
4. Головінов В. П. Літературна слава Слобожанщини / В. П. Головінов, П. Л. Гомон // Духовні джерела Слобожанщини. – Х, 1998. – С. 51–94.
5. Давидов Ю. Н. Втеча від свободи: міфотворчість та літературний авангард / Ю. Н. Давидов. – М., 1978. – 365 с.
6. Ільницький О. Р. Український футуризм 1914 – 1930 / О. Р. Ільницький. – К., 2002. – 226 с.
7. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933. Поезія-драма-есеї / Ю. Лавріненко, Є. Сверстюк. – К. : Смолоскип, 2003. – 984 с.
8. Парщик В. В. Українське культурне відродження 1920 – 30-х рр.: зміст та особливості / В. В. Парщик // VI Харківські студентські філософські читання : Матеріали конференції для студентів та аспірантів. – Х, 2009. – С. 122–123.
9. Семіотика та авангард : антологія / Ю. С. Степанов, Н. А. Фатеева, В. В. Фещенко, Н. С. Сироткин. – М. : Академічний проєкт ; Культура, 2006. – 1167 с.